

İSİMLER ÜZERİNE GOMER SATTAROV İLE SÖYLEŞİ *

Rimma BİKMÖXEMMETOVA
Aktaran: Murat Özşahin **

Prof. Dr. Gomer Faizoviç SATTAROV

2 Temmuz 1932 yılında Tataristan Özerk Cumhuriyeti, Zelenodolsk bölgesi, Mulla ili (Molvino) köyünde dünyaya geldi.

1950-1955 yılları arasında Kazan Devlet Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi, Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümünde yüksek öğrenimini üstün başarı ile tamamladı. 1963 yılında “*V-VIII. Sınıf Öğrencilerinde Yerli Ağızlar Şartlarında Tatar Dili ve Kültürünün Geliştirilmesi*” başlıklı teziyle doktor unvanını aldı. 1975 yılında “*Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Antroponomisi*” adlı çalışmasıyla da doçentlik unvanını kazanmıştır. 1955 yılından itibaren Kazan Devlet Üniversitesinde görev yapan Gomer Faizoviç Sattarov, 1981 yılından günümüze kadar Tatar Dili Bölümünde profesör olarak görevine devam etmektedir.

Gomer Faizoviç Sattarov’un Tatar bilimi araştırmalarında ilgilendiği konu başlıkları şöyledir:

1. Türk-Tatar ad bilimi
2. Tatar dilinin eski ve çağdaş sözcük bilimi
3. Tatar halkının lengüistik-etnik tarihi ve etnik kökeni
4. Tatar şiir sanatı ve şiirsel ad bilimi
5. Tatar diyalektolojisi
6. Tatar dilinin konuşma sanatı
7. İlköğretim okullarında Tatar dilinin öğretim yöntemleri
8. Ad bilimi sözlük bilgisi

* 26 Şubat 2009 tarihinde <http://www.matbugat.ru/news/?id=936> Genel Ağ adresinde yayımlanan söyleşi metnidir

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Araştırma Görevlisi.

Prof. Dr. Gomer Faizoviç Sattarov, aynı zamanda Kazan Türk-Tatar Ad Bilimi Bilimsel Araştırma Okulu Başkanlığı görevini yürütmektedir. Bu kurumda, Tatar halkının güncel lengüistik-etnik tarihî ve etnogenez meselelerin ışığında, Türk-Tatar ad bilimi diyalektlerinin ve de söz varlığının araştırılması konuları üzerinde durmaktadır. Ayrıca, Tataristan ve komşularının yerleşim merkezi adlarının tarihî ve lengüistik açıdan araştırılması gibi çeşitli konularda da çalışmaların hazırlanmasını planlamıştır.

Prof. Dr. Gomer Faizoviç Sattarov'un dört yüz elliden fazla çalışması bulunmaktadır. Ad bilimi üzerine ulusal ve uluslararası sempozyumlarda pek çok bildiri sunmuştur.***

Tatar isimleri dünyasını araştırıp inceleyen bilim adamı Gomer Sattar, toplumumuzda "İséméñ matur, kémner kuygan? (İsmin Güzel, Kim Koymuş?)", "Tatar isémneré ni söyliy? (Tatar İsimleri Ne Söyler?)", "Atamalar Dönyasına Seyexet (Adlandırmalar Dünyasına Seyahat)", "Tatar isémneré süzlégé (Tatar İsimleri Sözlüğü)" gibi eserler ve araştırmaları ile bilinmektedir. Kitapları birçok baskı yapmıştır ve oldukça değerlidir. Çocuklara isim arandığında pek çok kimse bu çalışmalara başvurur. On beş binden fazla Tatar adını toplayıp bunların anlamlarını açıklayan Gomer Bey, bizim sorularımıza da cevap verdi.

- Gomer Bey, Tatar adları tarihini kısaca anlatmadan başlamayalım. Örneğin, Rus tarihinden I. Petro'nun asilzadelere isimlerini kısaltıp yazmalarına, seslenmelerine sınır koyduğu biliniyor (Vaksa değil de Vasiliy olması gibi). Buna bağlı olarak da hitap yok olmaya başlamış. Peki ya Tatarlarda değişimler nasıl olmuş?

- Her halkta insan isminin ilginç ve zengin tarihi, özellikle de gelenekleri, ekleme motifleri vardır. Tatar isimleri; halkın dili, tarihi ve kültürünün bir parçasıdır. İnsan isminin değişimi, toplumun sosyal gelişimine, kültürüne, ideolojik gelişimine sıkı sıkıya bağlıdır.

Tatar adlarının meydana gelişini ve gelişmesini tarihî düzleme yaydığımızda birçok döneme ayırmak mümkündür: Mecusilik inançları tesirinde meydana gelen eski Türk dönemi; İslam dininin kabulüyle giren isimler. Ayrıca, bunları 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonraki dönem ve Sovyetler'in dağılmasından sonra bugüne kadar geçen dönem, şeklinde tasnif etmek de mümkündür. Her dönemin kendi özellikleri ve sıfatları vardır.

Eski Türk-Tatar adlarının meydana gelişini Mecusi inanışlara bağlıdır. Bunlar; Mecusilik inançları, gelenek-görenekleri etkisinde oluşmuşlardır. Bu tür isimler; Tanrı (Teñgri), gök (kük), güneş (koyaş) inanışına dayanmaktadır. İşte, Bulgarlar da çocuk doğunca, kardeşler birbirine danışıp, hangi sıfatlara sahip olduğunu ya da olması gerektiğini düşünüp, çocuğu türlü kötü güçlerden korumaya çalışarak yüksek rütbelere ulaşması dileğiyle ad vermişlerdir.

*** Bu bölüm, aktaran tarafından verilmiştir.

Böyle başka ilginç olaylar da vardır. Uzun süredir çocuk sahibi olamadan ıstırap çeken bir kadının çocuğu olunca, ona annenin dileklerini aklayan bir isim verilmiştir. Örneğin; *Aktanış* rayonunun adı, zamanında *Aklanış* denilen sözden gelmiştir. Çocuk sahibi olamıyor denilen gelin, günü gelip de sancıya tutulup, çocuk doğurursa; ona *Aklanış* adı verilmiştir. Yani; çocuk, annesinin dileğini aklamış, onu doğrulamıştır. Araplardan girmiş *Xöccet* (hüccet) adı da “ağarmak, kanıt, hadise” sözlerini ifade eder.

Başkanımızın da doğduğu Enek Köyü’nün ismi de bizim eski inanç motiflerimiz ile ilişkilidir. Bu söz “küçük, köpek yavrusu” anlamındadır. Çocuk doğunca; ölmesin, uzun yaşasın, yemek ayırmadan büyüsün, hastalıklara teslim olmasın, dileklerinden yola çıkarak köpek yavrusu ismini verme âdeti söz konusu olmuştur. Bu Başkurtlarda da vardır. Örneğin; *Köçékbay*. Kazan Hanlığı hükümdarı Mõxemmed Emin Han zamanında *Köbek* isimli bir bakır işleri ustası vardır. *Köbek*; av köpeğidir. *Egércé* adı da “kar köpeklerini eğiten” anlamını taşır.

Son dönemde dikkat çekici bir keşif de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Barack Obama’ya dair. Türk-Tatarlarda *Barak* adlı kişiler olduğu biliniyor. *Barak* “çok tüylü, büyük kar köpeği” anlamına gelir. Bu, eski Türk-Tatar töresi adı, uzun ve yumuşak tüylü, soylu bir av köpeğidir. Erkek çocuk, *barak* gibi hassas, asil olsun diye ona bu ad verilmiştir. Mişerlerde *Barakov*; Ruslarda *Barakin* soyadlı kişiler de vardır. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Barack Obama’nın ataları, Kenya Müslümanlarıdır. Obama’nın Kenya’da yaşayan ablasının adı Zeytüne’dir. Görüyorsunuz ki bunların adları Arap ve Türk-Tatar adlarıyla doğrudan doğruya ilişkilidir. Obama ailesine dair ilginç durumlar vardır. Mirfatih Zekiyev, “Tatarı. Problemi istoriy i yazıka” diye bilinen kitabında *Obama* isminin ortaya çıkışı üzerine düşüncelerini yazmıştır. Zekiyev, “*Obaba*”, “*Xobaba*” adlarının Roma İmparatoru Maksimin’in annesinin ismi olduğunu söyler. Bu kadın, soy itibarıyla Alan milletinden olmalıdır. Bunlar İran dilli bir kavimdir. Alan ve Osetleri inceleyen âlim Abayev, bu adın ortaya çıkışının “*Hibaba*” sözünden; yani “usta terzi”den olduğunu söyler. Türklerde “*ab*” – av, “*iv*”, “*év*” – ev, yurt, “*oba*” – baba, anne, ata anlamlarına sahiptir. O zaman “*Obama*” anne, yurt anlamı taşır. İslam dini, Alan kabileleri, Roma İmparatorluğu halklarına da tesir etmiştir. Hatta bizim Türk-Tatar geleneklerimiz, Doğu Afrika Müslümanlarının isim sistemine de girmiştir diye ele almak mümkün olabilir.

- Uydurma isim verme Tatarlarda oldukça yaygınlaşmış. Bunu neye bağlıyorsunuz?

- Bu, Ekim Devrimi’nden sonra başlar. Komünizmi hayata geçirmek maksadıyla verilmiş isimler meydana gelir: *Lena*, *Roza*, *Rimma*, *Flera*, *Klara*, *Venera*, *Luiza*, *Svetlana*, *Elza*, *Oktyabrina*, *Engel*, *Ernes*, *Spartak*, *Rafael*, *Albina* gibi. Hatta Lenin adını göçüştürerek Ninel ismini düşünüp buluyorlar. Kısaltılmış birleşik adlar oldukça fazla: *Vil*, *Marlen*, *İzil*, *Kim*, *Yunir*, *Lenuza*, *Damir*, *Revo*, *Lutsiya*. Bu durum Başkurt ve Çuvaşlara da has bir durumdur. Fakat, biz Tatarlar bu alanda daha ilerideyiz!

Neye bağlı olduğuna gelirsek; başka Türk toplulukları arasında kültür, edebiyat sahasında hızla ilerleyen halk, dünya çapındaki gelişmeleri sezmek, kavramak; çeşitli akımlardan geri kalmamak, yenilikleri çok çabuk kullanabilmek gibi nitelikler bize hastır. Fakat isimlendirme konusunda aşırı bir davranış söz konusu.

- Son yıllarda eski isimler yeniden kullanılmaya başlandı gibi. Kerim, Samat, Çingiz gibi adlar çoğaldı.

- Evet, İslam değerleri halkta tekrardan kendini göstermeye başladı. Millî bilinç yükselmeye başlayınca eski isimlerin aktif olarak kullanımının görülmesi mümkündür. Oldukça güzel ve gurur verici bir tablodur bu. Çünkü insanın ismi onun hangi milletten olduğunu göstermelidir. Halk tarih ile ilgileniyor günümüzde. Eski Türk isimleri de geri gelmeye başladı.

Tatar halkının ruhsal dünyasını şekillendirmede, geliştirmede, onu inançlı kılmada İslam dininin payı büyüktür. İslamiyet ile bize *Dinislam, Nurislam, Şeyxelislam, Şeyxulla, Möxemmed, Exmet* gibi isimler girdi. Uzun isimlerin kısaltılmış ve birleşik varyantları meydana gelmiştir. Türk ve Arap unsurları ile oluşmuş isimler: *Aknazar, İşmorat*. Türk-Tatar ve Fars unsurları ile oluşmuş isimler: *Aynaz, İlnaz, Cihansluy*.

Matematikte unsurların yerlerini değiştirmenin sonucu aynı kalıyor olsa da isimlerde bu kural söz konusu değildir. İsimde kökleri değiştirdiğimizde anlam da değişir. Örneğin; *Xantimer* “yüce, ulu demir” anlamına sahiptir. Fakat *Timerxan* – “güçlü, sağlam han” anlamına sahiptir. *Baykoth*, “zengin, bol, kutlu” anlamındadır. Fakat *Kotlibay* “mutlu zengin” anlamındadır.

Elbette, isimlerin oluşumunda daha zor anlar var. Topluluk isimlerinden teklik isimleri yapma pratiği vardır. Bizde doğadaki, toplumdaki belirgin kavramları, sıfatları, manzaraları ya da sosyo-politik düşünceleri bildiren sözler insan adı olarak kullanılıyor. Örneğin; *Çeçke, Yoldız, İrke, Nur, Dulkın, Milevşe, Koyaş, Sömbél, Lele, İrek, Azat, Bülek, Lezzet*. Kazaklarda *Lezzet* isimli pek çok kadın vardır; fakat bizde erkek adı olarak kullanılmaktadır. *Lezzet* ismini erkeklere vermek uygun değildir. Tatar isimleri dünyası sayı ve anlam bakımından oldukça zengindir. Benim ilk kitabıma on beş bin isim girmişti ve bu rakam son sınır değildir.

- Gomer Bey, siz yeni isimlere nasıl bakıyorsunuz?

- Kızım anaokuluna gittiğinde “A” harfiyle başlayan beş kız ismini yazıp vermeme istedi. İsimler ile uğraşan bir araştırmacı olarak, ilk torunuma isim bulmak benim için bir sorumluluk oldu. Kendi kendime: “Eğer güzel bir isim düşünüp bulamazsam; ben de Gomer Sattar değilim!” dedim. Çalıştım ve *Aynaz* ismini düşünüp buldum. Bu isim “Ay gibi parlak, güzel, sevimli, nazlı” anlamını taşıyor.

Bu isim, son zamanlarda erkekler arasında da karşımıza çıkmaya başladı. Fakat güçlü kişilere *Aynaz* ismini bilerek vermiyorlar. Çok istiyorlarsa *Aynazar* diye isim versinler. Yeni isimlerin meydana gelmesine karşı değilim. Fakat sadece doğru şekilde bulunan durumlarda bu yerinde olacaktır. Bana kalırsa, bunu bilim adamları yapmalıdır. Telaffuzu güzel fakat anlamsız bir isim düşünüp bulmanın faydası nerede!

Öyle de olsa, bizim bu şekilde güzel, anlamlı, telaffuzu güzel isimlerimiz oldukça fazla. Yeni isimler düşünüp bulmak için kafa yormaya ne gerek var!

Yeni isimler bulmak ince bir iştir. Kaş yapayım derken göz çıkarmak da olasıdır. Möslim bölgesinde zamanında *Renal* ismini ortaya çıkardılar. “Revolutsiya, nauka, Lenin (Devrim, bilim, Lenin)” anlamını vermektedir. Sonra *Renas* ismi kullanıldı. “Revolutsiya, nauka, Stalin (Devrim, bilim, Stalin)” diye açıklanır. Babam köyde Sovyet başkâtibi olarak çalıştığı dönemde, ben mayıs ayında doğduğum için Mays adını uygun görmüş. Neyse ki dedem karşı çıkmış, torunum ömürlü olsun diye isteyerek Gomer¹ ismini koymuş.

Bir örnek vereyim. *Kamil-Kamile* gibi güzel isimler var. Fakat bizim Tatar toplumuna yakışmaz; ona yakın bir telaffuzu olan *Kamilla* olmalı imiş. ZAGS’ta² çocuğa isim verme konusunda Gomer Sattarov’un kitaplarında böyle isimler yoktur diye cevap veriliyormuş. Bunlar ile iş yapamayınca yanıma gelerek: “Gomer Bey, yazıp veriniz.” diye yalvarıyorlar. Bağışlayın, fakat ben kendime karşı gelemem. *Kamilla* adını resmileştirmeyeceğim. Öncelikle bizim ulusal yüzümüzü soyadları muhafaza eder.

- Haklısınız. Durumu değiştirecek olasılıklar ortaya çıkıyor. Tataristan’da kabul edilen aile kodeksinde, Tatarların millî özelliklerini hesaba katarak, soyadlarının kısaltılmış varyantını seçebilme imkânları var, deniliyor. Bizde bundan faydalananlar oluyor mu? Aile kodeksinin üstün ve eksik yönleri neler size göre?

- Bu aile kodeksi bende çatışan fikirler doğuruyor. Kodekste insanlar istekleri doğrultusunda soyadlarını değiştirebilirler diye yazılmış. Güya “isteyerek” değil; “gerekli” sözler olması zorunluluğu kuralmış. Kural, tam doğruluk ve açıklık talep ediyor.

Aile kodeksi, kötü bir çalışma değil; fakat bir açıklık taşıyor. Örneğin; ben *-ov / -eva*, ekleri yakışmıyor diye kendi soyadımı değiştirmeye çabalamıyorum. Gomer Sattar olarak kalmak taraftarı değilim. Soyadım temelinde dedemin babası Sattar adını taşıyordu. Bu soyadını dedem Gabdraxman ve babam kullanmış; oğlum da Sattarov olarak nüfusa yazılmış. Soyadı o aileyi toplar, benim nesil zincirini kırmak gibi bir isteğim yok. *Sattar* nasıl bir soyadı nasıl bir isim! Soyadı imiş, bunun bir göstergesi olmalı. *Musin-Musina, Sattarov- Sattarova, Miñnullin-Miñnullina* denildiğinde bunların soyadı olduğu anlaşılıyor.

Soyadındaki Rusça *-ov / -eva, -lin / -lina* gibi ekler yerine kendimize ait olanları bulmak gerek. *Yuşenko, Timoşenko* denildiğinde bunların Ukrayn ulusundan olduğu nereden görünüyor? Gerçi *-nko / -ko / -ıki* ekleri Kıpçak kaynaklıdır. Bu ekler, *Galiyeninki, Gomerinki, Almazınki* anlamlarını veriyor. Tatarın da Tatar olduğunu gösteren, ispatlayan ekler olmalı. Bunu basitçe *-ov / -eva* ’ları atmak yolu ile değil; *-i / -ı* ya da *-lı / -li* eklerini tercih ederdim. Örneğin; *Sattari, Gosmani, Xalidi, Gafuri*,

1 Tatar Türkçesinde *gomer* (гомep) sözü, Arapça kökenli *cömr* “ömür, yaşam, hayat” sözünden alıntılanmıştır.

2 ZAGS: Rusya Federasyonu’nda nüfus ve evlendirme işlerini yürüten devlet kurumu.

Latıyfi, Bikmöhemmeti. Yahut *Sattarlı, Gosmanlı, Şeymilé.* Doğu halklarının çoğunda buna bağlı olarak da Tatarlarda edebiyat, kültür ve bilim ile uğraşanların kendi mahlas ve soyadlarına *-i / -iy* eklerini getirerek, doğdukları köylerin ve şehirlerin isimlerini almışlardır. Tarihte böyle pek çok örnek vardır: *G. Utız-İmeni, G. Kursavi, Ş. Merceni, G. Çokrıy* gibi. Pek çok edip ve âlimimizin soyadları babası ya da dedesinin ismine temellendirilerek kurulmuştur: *Kayyum Nasıyri, Mecit Gafuri, Fatix Xalidi.* Ben *Gomer Sattari* olmaya karşı değilim. Fakat kurallaştırıldığında nedense âlimler ile konuşmamışlar. İş yarım yamalak çıktı. Tatar soyadlarını *-i / -ı, -lı / -li* ya da *-nki* şeklini alır mıyız ya da başka bir şekli düşünüp çıkarır mıyız, bunu âlimlerin düşünmesi ve ortak bir fikre varması gerekecek.

Faydalanmak isteyen olur mu denildiğinde, burada ilk sırada tanınmış kişilerin örnek gösterilmesi gerek. “Kazan Utları” yayın kurulunu gözden geçirirseniz, Ravil Feyzullin, Razil Veliyev, Telgat Galiullin, Mirkasıym Gosmanov, İlfak İbrahimov, Tufan Miñnullin gibi kişilerin adını okursunuz. Hepsi de Tatar olarak saygın şahıslardır. Neden bunlar soyadlarını Tatarcaştırıp kullanmıyorlar? Mahlas olarak da olsa değiştirme imkânları vardır! İlk adımı onların atması gerekli. Belki sonra bunlara halk da katılır.

- Böylece aile kodeksinde, çocuğa isim verildiği zaman baba adı yerine Tatarlara has olan “*ulı* (oğlu)” ya da “*kızı*” sözlerini ilave etme imkânı var denilmiş. Uygulamaya girer mi bu? Resmî şekilde *Mintimer Şeripoviç* değil de; *Mintimer Şerip ulı* diye çağırarak, yazmak uygun olur mu?

- Yazılı şekilde bu formda kişiye hitap etmek kullanımda var. Elbette üslup olarak şimdilik yerleşmiş değil. Bizde baba adı ile hitap yoktur; farklı olarak saygı amacıyla kullanılan ağabey, abla gibi hitap şekilleri vardır. *Şeveli kızı Sabira, Reis ulı İlsur, Xöseyin Zeytunesé* gibi adlandırmalar da vardır. Şimdi Rusçalaştırıp *İlsur Raisoviç* diyorlar. Ruslarda önce *-oviç / -éviç, -ovna / -évna* şekilleri olmamış. *Aleksandr Sergey Puşkin* olmuş. *İlsur Reis ulı* diye adlandırmak kullanıma girerse iyi olur.

- Siz Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan gibi ülkelerde isimler üzerine çalışan âlimlerle tanıştınız mı? Onlarda nasıl veriliyor bu? Sovyet döneminde kullanıma girmiş isimlerden arınabilmişler mi?

- Astana üniversitelerinde öncelikle toponimler (yer adları) ve onomastikler (özel adlar) üzerinde odaklanıldı. Bu sahada çalışan araştırmacılar da oldukça fazlaydı. Kazaklar örneğinde olduğu gibi Galimcan İbrahimov adındaki dil, edebiyat ve sanat enstitüsünde toponim ve onomastik hususunda bilimsel bir inceleme merkezi olmalı diyerek adım atmıştım. Fakat Tatarın aklına geldikten sonra zamanında bu kurumu açamadık.

Kazak ve Özbeklere geldiğimizde, onlarda da anlamsız isimler var. Rus isimleri de çoktur. Fakat Kazaklar soyadlarını kendilerince yazmayı uygulamaya geçirdiler. Soyadları Kazakça yazılmış pasaportlar da verilmeye başlanmış. Benim bir öğrencim, *Niyabayeve* soyadını kullanıyordu. Şimdi ise, pasaportunda *Niyatbaylı* şeklinde yazılmıştır.

- **Siz isimleri inceleyip araştırmış âlimlerden birisiniz. Tatar adlarını ve soyadlarını araştıran başka âlimler var mı?**

- Pek çok öğrencim var. Elliden fazla doktora ve sekiz doktorayı tamamlamış öğrencim var. Bu işi devam ettirenler arasından Firdevs Garipova, Flüre Mecitova, Zifa Exetova, Milevşe Veliyeva, Ziline Xösnüllina gibi araştırmacıları zikretmeliyim. Benim öğrencilerim arasından Kazakistan'dan, Tuva'dan gelenler var. İsimler dünyası çok geniş, çok hareketli. Bu alanda eser pınarı kurumaz.

- **İmamlar, bizleri isim seçiminde dikkatli olmaya, buna ciddi bakmaya çağırıyorlar. Onlar, adların insan kaderini belirlediğini söylüyorlar. Buna katılıyor musunuz?**

- Kısmen katılıyorum. Çünkü psikolojik yönden insan kendi kendine program yapar.